

O`SMIRLIK YOSHIDAGI O`QUVCHILARIDA SALBIY HULQ-ATVOR SHAKLLANISHINING PSIXO-FIZIOLOGIK ASOSLARI

Ergasheva Gulmiraxon Hamidullayevna
Izboskan tumani 10-maktab amaliyotchi psixolog

Annotatsiya: ushbu maqolada bugungi kun ta`lim dargohlaridagi tarbiyasi qiyin bo`lgan o`smlar haqida so`z boradi. Ushbu hulq-atvorning psixofiziologik asosi aynan nimalardan iborat ekanligiga to`xtalib o`tiladi.

Kalit so`zlar: deviant, delikvent, destruktiv hulq, temperament.

Salbiy his-tuyg'ular va ularning inson ruhiyatidagi asosini aniqlash bugungi pedagoglari, psixologlari va huquq tartibot o`rganlari tomonidan tahlil qilinishi va o`rganilishi zarur bo`lgan eng muhim soxalardan biri desak adashmagan bo`lamiz. Chunki agressiyaga moyillik, depressiyaga tushish va stress holatlarining insonda keng avj olishi o`z-o`zidan bir qancha savollarni yuzaga kelishiga sabab bo`imoqda:

- Salbiy hulq-atvor o`zi nima?
 - Ushbu holatlarga moyillik uyg`ondimi yoki atrof-muhit shunga majbur qilmoqdam?
 - Ushbu holatlarga moyillik hayot davomida orttirilganmi yoki nasliymi?
 - Ushbu holatlar insonning shakllanishiga sabab bo`ladimi yoki faqat uni izdan chiqaradimi?
- Ushbu holatlar faqat hozir sodir bo`imoqdam yoki avvalgi davrlarda ham shunday bo`lganmi?
- Ushbu holatlarni yuzaga keltiruvchi omillar nimalardan iborat?
 - Holat shunday davom etsa oqibati insoniyat uchun foydalimi yoki zararli?

Buyuk ulamolar o`zlarining noyob asarlarida “Men dunyoni angladim lek o`zimni anlay olmadim” deya o`zlariga ta`rif berar ekanlar o`zlikni anglash dunyoni tushunishdan ko`ra ancha murakkab ekanligini aytib o`tkanlar. Salbiy hulq-atvorning negiziga qarar ekanmiz insonning ong osti ong olamiga kirib boramiz. Ilm-fanda salbiy hulq-atvor destruktiv hulq-atvor deb ham ta`riflanadi. Destruktiv xulq 2 ta asosiy turlarda namoyon bo`ladi:

1. Delikvent tur - jamiyatda qabul qilingan ijtimoiy huquqiy me`yorlarga qarama qarshi bo`lgan xatti - harakatlarga xulqning yo`nalganligidir.
2. Deviant tur - jamiyatda qabul qiliingan axloqiy me`yorlarga qarama — qarshi xulqiy ko`rinshlarni namoyon etish.

Destruktiv xulqning barcha ko`rinishlarida insonning ma'lum bir himoya reaksiyalari sifatida yuzaga kelsada biroq nerv sistemasida buzilishlar bilan bog`liq bo`lishi mumkin. Destruktiv xulq bolalikdagi salbiy emotsiyonal kechinmalar, ota onaning bolaga nisbatan emotsiyonal sovuqqonligi natijasida zarur vaqtarda ulardan yetarli darajada mehr-muhabbatga ega bo`Imaganligi, nasliy omillar bo`lishi ham mumkin.

Delikvent xatti-harakatlar odamning noqonuniy xatti-harakatlarini nazarda tutadi. Psixologiya sohasidagi mutaxassislarning fikriga ko'ra, bunday xatti-harakatlarga madaniy qadriyatlarni yo'qotish, iqtisodiy tanazzul, zo'ravonlik sahnalari bo'lgan reklamalar yordam beradi.

- spirtli ichimliklar va giyohvand moddalar bilan bog'liq muammolar;
- madaniyatning past darajasi;
- yomon moliyaviy ahvol.

Agar biz deviant xatti-harakatlar haqida gapiradigan bo'lsak, unda bu holda alkogol, giyohvand moddalarni iste'mol qilish va axloqsiz o'zini tutish faqat o'ziga zarar etkazadi. Delikvent jinoyatchilarning xatti-harakatlarini to'g'irlash uchun turli xil fan sohalari tomonidan faol o'rganiladi.

Deviant xulq - muayyan jamoadagi ijtimoiy xulq-atvor me'yorlariga zid bo'lgan xatti-harakatlarning sodir etilishi. Deviant xulq-atvorning asosiy turlariga birinchi navbatda jinoyat, alkogolizm va giyohvandlik, shuningdek, o'z joniga qasd qilish, fohishalik kiradi. E.Dyurkgeymning fikriga ko'ra, jamiyat darajasida amalga oshirilayotgan me'yoriy nazoratning zaiflashishi bilan xatti-harakatlarning og'ish ehtimoli sezilarli darajada oshadi. R. Mertonning anomiya nazariyasiga ko'ra, deviant xulq-atvor birinchi navbatda jamiyat tomonidan qabul qilingan va belgilangan qadriyatlarga ushbu jamiyatning qaysidir qismi erisha olmaganida yuzaga keladi. Ijtimoiylashuv nazariyasida kontekstida odamlar deviant xulq-atvorga moyil bo'lib, ularning ijtimoiylashuvi deviant xatti-harakatlarning ayrim elementlarini (zo'ravonlik, axloqsizlik) rag'batlantirish yoki e'tiborsiz qoldirish sharoitida sodir bo'ladi. Stigmatizatsiya nazariyasida deviant xulq-atvorning paydo bo'lishi, hatto shaxsni ijtimoiy deviant deb ta'riflash va unga nisbatan repressiv yoki tuzatish choralarini qo'llash bilan ham mumkin bo'ladi, deb ishoniladi.

O'smirlarda uchraydigan salbiy xulq-atvor ikki guruhgaga bo'lib o'rganiladi:

1. Xulq-atvor mativlarining noto'g'ri rivojlanishi yoki kuchli effektli his tuyg'ular ya'ni turli tartib intizomsizliklar, atrofdagi insonlar bilan noto'g'ri munosabatda bo'lish natijasida turli konfliktlarning vujudga kelishi, turli tasodifiy guruhlarga kirish, jamoada o'zini ko'rsatishga intilish.

2. O'quvchi o'smirlarning maktabdagagi tartib qoidalarni tushunib yetmaslik yoki o'zlarining xulq-atvorini boshqara olmaslik, agressivlik ya'ni jismoniy kuch ishlatish, qo'rqtish, serzardalik. Bu ikki faktor asosida vujudga keladi. Birinchidan temperament xususiyati, ikkinchidan o'qituvchi va tengdoshlari bilan noto'g'ri munosabatda bo'lish.

Tarbiyasi qiyin o'smirlar shakllanishining yana bir asosiy omili bu o'smirlarning shaxsiy psixologik xususiyatlaridir:

1. Sangvinik temperamentdagi o'smirlarda his-tuygular tashqi ko'rinishda yorqin ifodalangan bo'ladi: Ma'noli mimika, aniq imo ishora, tez harakat qilish, tez gapiresh, beqarorlik, harakatchanlik, chaqqonlik. Sangvinik., o'smirlarning kayfiyati tez o'zgaradi. Bu tipdagi o'smirlar boshqalar bilan tez topishib ketadi. Ularda o'quv ishlarida, mehnatda va jamoat ishlarida faollikni tarbiyalash lozim. Ularni boshqa

ishlarga berilib ketmasligi uchun doimo nazorat qilish va kuchi yetadigan ish bilan band qilish kerak.

2. Flegmatik temperamentdagi o'smir og'ir, vazmin, harakatlari salmoqli bo'ladi.

Ular boshlagan ishini oxiriga yetkazadi. Flegmatik tipdagi o'smirlarda barcha psixik jarayonlar sust rivojlangan bo'ladi. Ularning jahlini chiqarish yoki ranjitish qiyin, ba'zi hollarda bu temperamentli o'smirlarda mehnatga, tevarak atrofqa, hayotga kishilarga va o'ziga nisbatan beparvo munosabat hollari uchraydi. Shuning uchun ulardagi sovuqqonlik, beparvolik, bo'shanglik, faoliyatsizlikning nomoyon bo'lishga yo'l qo'ymaslik kerak.

3. Xolerik temperamentdagi o'smirlar chaqqon, harakatchan, qo'zgaluvchan bo'ladilar. Ularda barcha jarayonlar tez sodir bo'ladi. Bu tipdagi o'smirlar hissiyotlari kuchli, yorqin ifodalanib tez paydo bo'ladi, ba'zan kayfiyati keskin o'zgaradi.

Xolerik tipdagi o'smir boshqalar bilan munosabatda qat'iylik, serjahllik va o'zini tuta olmaslikka yo'l qo'yadi. Natijada kishilar xatti-harakatini ob'yektiv baholay olmaydi va ziddiyatli vaziyatlar tudiradi. Haddan ortiq dangallik, serjahllik, ko'ngilga qattiq tegadigan so'zlar ishlatishi tufayli bunday o'smirlarni jamoada yoqtirmaydilar.

Xolerik tipdagi o'smirlardan doimo muloyimlik bilan, ammo qat'iyatli, shoshilmay, o'ylab javob qaytarishlarini talab qilish, ular xatti-harakatlarida o'rtoqlari va kattalar bilan bo'lgan munosabatlarida o'zini tutishlikni tarbiyalab borish lozim. Bunday o'smirlardan mehnat faoliyatida izchillikni va ishda tartibli bo'lishni tarbiyalash hamma topshiriqlarni ish mobaynida yaxshi bajarishlarini talab qilish lozim.

4. Melanxolik temperamentdagi o'smirlarda psixik jarayonlarning sust o'tishi qayd qilinadi. Ular kuchli qo'zovchilarga qiyinchilik bilan javob qaytaradilar, diqqatlarini bir narsaga uzoq vaqt va kuchli jalb eta olmaydilar. Bunday tipdagilar ishga passiv, kam qiziquvchan bo'ladilar, ularda hissiyot va hayajonli holatlar keskin paydo bo'ladi va chuqur, davomli bo'ladi. Ularni ranjitish oson, xafagarchilikka

bardosh bera olmaydilar. Melanxolik tipdagi o'smirlar odamlar bilan aralashmaslikka va yolgizlikka moyil bo'ladilar lekin odatlangan sharoitda o'zlarini erkin his qiladilar va unumli ishlaydilar. Shuning uchun bunday o'smirlarda odamga el bo'lishlikni o'stirish, jamoada do'stlik va o'rtoqlik hislarini tarbiyalash zarur, chunki ular osonlikcha yakkalanib, o'z kechinmalariga berilib ketishi yoki jamoadan chetga chiqib, salbiy ta'sirlarga tushib qolishi mumkin.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, insonning psixofiziologik asosinini , atrof muhitini anglamay turib destruktiv hulq-atvor qanday shakllanganini anglab bo`lmas ekan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA SAYTLAR RO`YXATI:

- 1.Anikeeva N.P. "Jamoada ruhiy muhit". Toshkent, "O'qituvchi", 1993.
- 2.Vilyunas V.K. "Emotsional holatlar psixologiyasi". Moskva, 1976.
- 3.Gamezo M.V., Domashenko I.A. "Psixologiyadan atlas". Moskva, "Prosveo'eniye". 1986.

- 4.Granovskaya R.M. "Amaliy psixologiya elementlari". LGU 1988.
- 5.Davidov V.V. tahriri ostida: "Psixologik lug'at". Moskva, "Pedagogika", 1983.
6. <https://behruzbek.uz/psixologiya/delikvent-xatti-harakatlar-va-uning-sabablari/>
- 7.<https://themeformen.ru/uz/the-treatment-of-burns/priznaki-otklonyayushchegosya-povedeniya-faktory-opredelyayushchie-ego-razvitie/>